

Львіна О. В.,
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української мови
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ЛЕКСИЧНИЙ ПОВТОР ЯК СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ДОМІНАНТА В ЗБІРЦІ Ю. М. МУШКЕТИКА «ЧОРНИЙ ВЕРШНИК»

Анотація. Синтаксичну організацію речень варто вважати невід'ємним складником художньої палітри будь-якого твору, а поетичний синтаксис тісно пов'язаний не тільки з віршованим розміром, але також із художніми образами та думкою, що в них реалізована. Статтю присвячено розгляду такого явища, як лексичний повтор, на прикладі поетичної збірки відомого українського письменника Ю.М. Мушкетика «Чорний вершник». Цей майстер слова належить до митців філософської заглибленості. Пошук відповідей на так звані «вічні» питання є лейтмотивом усієї його художньої спадщини. Осмислення світу, місця й ролі людини в ньому, значення історії для кожної особистості, уміння зробити правильний вибір – ось лише невеликий перелік проблем, які порушує митець у своїх творах. Якщо говорити про загальні особливості поетичного ідіостилу Ю.М. Мушкетика, то одразу впадають в око лексичні повтори різного роду. У роботі проаналізовано структуру, форми вираження повтору, визначено його стилістичну функцію, описано специфіку функціонування стилістичних фігур, серед яких домінують у творчості Ю.М. Мушкетика є анафора, епіфора, хіазм, кільце та інші. Подано дефініції цих термінів. Велику увагу приділено стилістичному ефекту повторів, а також окреслено їх семантичну функцію; з'ясовано, що різні стилістичні фігури є важливими елементами поезії, які забезпечують їй відповідну інтонацію та глибину звучання. У певній частині випадків повтори покликані підкреслити експресивно-сміслові відтінки художнього твору, виконуючи тим самим особливу функцію інтенсифікації мовлення, передаючи ритмомелодію та виступаючи як лінгвостилістичний засіб вираження інтенцій автора. Здебільшого Ю.М. Мушкетик використовує стилістичні фігури, щоб передати ідею духовних цінностей: чи то універсальних, загальнолюдських, чи то національних, чи то особистісних.

Ключові слова: лексичний повтор, стилістична фігура, кільце, хіазм, анафора, епіфора, ідіостиль.

Постановка проблеми. Юрій Михайлович Мушкетик увійшов в українську літературу здебільшого як письменник, що творив у жанрі історичного роману. Однак у творчому доробку майстра слова наявні й поетичні твори. Зокрема, 1992 року побачила світ збірка віршів «Чорний вершник». У ній автор торкається звичних йому тем історичного минулого, української сучасності та долі України в майбутньому.

Синтаксична організація речень є невід'ємним складником художньої палітри будь-якого твору, а поетичний синтаксис ще й тісно пов'язаний не тільки з віршованим розміром, а й із художніми образами та думкою, що в них реалізована. Серед загальних особливостей поетичного ідіостилу Ю.М. Муш-

кетика важливе місце посідають лексичні повтори. Можна стверджувати, що вони є стилістичною домінують творчості майстра слова. Загалом повторення елементів є характерним для мови поезії, адже вони слугують своєрідним способом для скріплення віршованих рядків і строф.

Метою статті є окреслення особливостей повтору як ключового принципу функціонування стилістичних фігур у поетичній збірці Ю.М. Мушкетика «Чорний вершник».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художня творчість Ю.М. Мушкетика постійно перебуває в полі уваги літературних критиків і науковців, які аналізують твори митця з позицій майстерності володіння словом, створення колоритних образів, висвітлення актуальних проблем. Якщо говорити про дослідників, які цікавилися творчим доробком Ю.М. Мушкетика, то тут варто зазначити роботи В.М. Русанівського, який досліджував мову творів письменника, дисертації Н.В. Горбач, Н.Л. Павлюк та Л.М. Ромас, присвячені історіософським шуканням автора, критичні відгуки І.Ф. Дзюби, М.Г. Жулинського, М.Ф. Слабошпицького, Л.К. Федоровської та багатьох інших. Усі ці дослідники єдині в тому, що творчість Ю.М. Мушкетика є своєрідним і неоднозначним явищем в українській літературі другої половини ХХ століття.

Незначною є частка мовознавчих студій. Про мову творів Ю.М. Мушкетика писали М.В. Ковальчук та Л.І. Ющишин, а також Т.М. Мішеніна. Поетична спадщина об'єктом дослідження не була.

Виклад основного матеріалу. У поетичному мовленні доволі поширеною є така стилістична фігура, як *анафора* – повторення початкових частин суміжних відрізків мовлення (слів, рядків, строф). За допомогою анафори повторюваний елемент зазнає сильного змістового виділення. Таким чином автор намагається підсилити свою думку як логічно, так й емоційно: «*Ми вічні боржники, ми всім заборгували: / За рідний переліг, за радість і за сум, / За діаманти Нілу, за діброви шум, / За те, що нас завжди од когось визволяли, / За черешневу мову, віддану на глум*» [7, с. 84], «*Імперія – це мачуха, не мати. / Імперія не вмє існувати*» [7, с. 78], «*Помінялися пори роки, / Помінялися керівники... / Один не зробив нічого, нівроку, / Другий же – навпаки*» [7, с. 76], «*Так вітер нуртує в осінньому полі, / Так туга стає таємничим рядком*» [7, с. 118]. Трапляються в збірці вірші, де митець послуговується експресією подвійної анафори, чергуючи повторювані рядки: «*То для тебе місяць золотий / То для тебе плачуть цвітом сливи: / Щоб твої сон був тихий і ясний, / Щоб росла здорова і щаслива*» [7, с. 81], «*Щоразу довший їх політ, / Щоразу ширшає їм світ. / І вже їх бачу лише ранком, / І вже – аж через кілька днів...*» [7, с. 71].

Повтор лексеми *скільки* в рядках «*Сільки слів чужих у серце вкинуто, / Сільки мулу темного на дні, / Сільки тих*

доріг прямих покинуто, / Скільки страчено в безвір'ї днів» [7, с. 40] покликаний увиразнити неозначену велику кількість часу, витраченого на пошуки самого себе. Подібну мету має повтор граматичної основи *був я колись*: «*Був я колись у полі, / Був я колись у мові, / Був я колись в калині, / Нині я сам в собі*» [7, с. 38]. Повтор видільно-обмежувальної частки *тільки*, після якої автор перераховує найближчих людей, має на меті підкреслити значущість цих осіб: «*Тільки батько, / Тільки мати, / Тільки діти, / Тільки ти...*» [7, с. 42].

Повтор займенника *вони*, по-перше, вказує на тих людей, які віддавали своє життя за незалежність України, її добробут, при цьому автор не називає конкретних імен, адже йдеться не про конкретний подвиг, а про героїзм багатьох, а по-друге, підсилює важливість дії, вчиненої героями: «*Вони у полі під могилами, / Вони встеляли трупом шлях / Під Корсунем – полками цілими, / І мак цвіте на тих полях / І ланюгами туго сткутії / На Колиму тягли сліди, / Беззбройні падали під Крутами – / Голубою, молоді... / Червоном маком і калинами / Життя їх сходить молоде*» [7, с. 21].

Тема України є наскрізною для збірки «Чорний вершник» і для творчості Ю.М. Мушкетика загалом, тому не дивно, що подекуди автор використовує анафору задля того, щоб передати національну ідею, створюючи за допомогою повтору алюзію на синьо-жовтий прапор України: «*Золотих снів, / Золотих бджіл, / Голубих мрій, / Голубих коней*» [7, с. 24].

Доволі часто Ю.М. Мушкетик використовує анафору в риторичних запитаннях, тим самим привертаючи подвійну увагу до певної проблеми. При цьому питання, які порушує автор, належать до філософських, так званих «вічних питань». Майстра слова цікавить, як стати самим собою, як повернути собі Батьківщину, чому у світі трапляються негаразди, хто сприятиме майбутньому прогресу тощо: «*І як нам вернутися до рідної хати? / І як нам діджодатися тієї пори?*» [7, с. 120], «*Як мені голубого дістати неба? / Як стати самим собою? / Як звести на руїнах / Собор новий?*» [7, с. 113], «*Може, це промінь перший / Сонячної ріки? / Може, це промінь останній / І п'ятьма – на віки?*» [7, с. 79], «*Чому той кінь не спіткнувся у полі? / Чому не заніс у татарську неволю / Вершника того? Хто він?*» [7, с. 68], «*Хто з нас зберіг в душі добра жарину? / Хто понесе її у будищину?*» [7, с. 64].

Анафора інколи сприяє прочитанню твору як народної балади, де повтори такого роду є характерною особливістю жанру: «*Три рази потопали в снігах козаки, / Три рази верталися назад, і знову їх посилали вперед*» [7, с. 12], «*То наді мною хилиться верба, / То наді мною дівчина ридає, / Китайкою, немов сама журба, / Мені обличчя тихо накриває*» [7, с. 10], «*Буде та калина з вітром розмовляти, / Буде наш синочок рости-виростати*» [7, с. 66]. Тут повтор сприяє наспівності твору.

Протилежним прийомом до попереднього є використання епіфори – повтору різних елементів наприкінці речення, строфи тощо: «*Поле мого дитинства, / Вітер мого дитинства, / Жайвір мого дитинства, / Є ви чи вас нема?*» [7, с. 38], «*Краще знати? / Чи не знати?*» [7, с. 42], «*Соснові бори, / Дубові бори, / Верби й калини, крушини та ялини*» [7, с. 101].

Привертає увагу епіфора числівника *тридцять три*: «*Тобі було тридцять три / І нам усім тридцять три*» [7, с. 17]. Це своєрідна алюзія на вік Ісуса Христа, а також натяк на голодомор в Україні 1932–1933 років. Таким чином, епіфора є своєрідним кодом смерті. У творі йдеться про хлопчика, який загинув,

але брат якого відмовляється вірити в смерть, тому повторює, ніби заклинання слова: «*І ще один хлопчик – / Йому зо три рочки / Просить так жалібно / Ваню встань / Ваню встань*» [7, с. 17]. Глибоке розчарування підкреслює епіфора в такому мікроконтексті: «*А хто тоді вінець природи? / Із тьми бредуть, / У тьму бредуть / народи. / Бреде додому блудний син*» [7, с. 85]. Автор наголошує, що люди не винесли жодного уроку з історії – у світі так само панують жорстокість, прагнення до самозбагачення та егоїзм.

Цікавими видаються рядки з поезії «Розквіт нації». У цьому вірші Ю.М. Мушкетик послуговується епіфорою, але на морфемному рівні, повторюючи лише іменникове закінчення: «*Колективізація, / Індустріалізація, / Поляризація, / Гібридизація, / Махінація, / Резервація...*» [7, с. 23]. Автор ніби подає етапи розвитку радянського суспільства. Красномовно поставлені й три крапки в кінці поезії. Вони змушують задуматися не тільки над пройденим шляхом, а й над прийдешнім майбутнім.

Таким чином, здебільшого епіфора у творчому доробку майстра слова покликана підкреслити негативну семантику.

Заслуговує на увагу й така стилістична фігура, як *хізм*. Її письменник використовує в таких рядках: «*В серпні зорі наче вишні, / В серпні вишні наче жар...*» [7, с. 96]. Здебільшого хізм у творах Ю.М. Мушкетика використаний задля привертання уваги до філософських проблем. Читаймо: «*Мудрець дивиться на світ і не знає, / Що то світ дивиться на нього*» [7, с. 83]. Ми засуджуємо певні вади, проте нас теж можуть за щось засудити; ми робимо добро – воно до нас обов'язково повернеться. Іntenція цих рядків – усвідомлення того, що в кожному з нас є відбиток світу, і коли ми спостерігаємо за оточенням, оточення теж спостерігає за нами.

Ще одним прикладом хізму можна вважати мікроконтекст: «*Коли ціну втрачають нім і кров, / Тоді ціну втрачають честь і совість*» [7, с. 14], де стилістична фігура покликана підкреслити важливість універсальних духовних цінностей.

Семантично ускладнений хізм представлено в мікроконтексті, де письменник додає подвійний лексичний повтор в інвертованих елементах: «*Як страшно оглядатися назад – / Там тільки попід і німі могили, / Там тільки верби з смутку посивілі, / Там тільки те, чого ми не зробили, – / Як страшно оглядатися назад. // Як страшно видивлятися вперед – / Там тільки ночі чорне заинало, / Там засторог холодне калатало, / Ворожого меча гаряче жало – / Як страшно видивлятися вперед*» [7, с. 16]. Письменник, повторюючи одні й ті самі слова, ніби натякає, що в минулому було мало добрих і світлих подій, і в майбутньому теж невідомо, що чекає на людину, проте зупинитися на межі – це ще гірше: «*Та ще страшніш спинитись на межі – / Там круто обриваються дороги*» [7, с. 16]. Треба йти вперед, незважаючи на скорботи й біди й не страшитися випробувань надалі.

У рядках «*Дороги українські... / Ще ведете кудись ви чи вже ні, / Дороги? // Скільки зайд ви принесли... / То проведіть їх геть, / Мої дороги*» [7, с. 89]. Ю.М. Мушкетик використовує стилістичну фігуру *кільце*, починаючи зі слова *дороги*, повторює цю лексему в середині в складі риторичного запитання і нею ж завершує твір. Викликає інтерес певний паралелізм першого та останнього рядків. Автор намагається підкреслити свою національну ідентичність, використовуючи присвійний займенник, підкреслюючи тим самим, що українські дороги – це рідні дороги, дороги його життя. Вибудовується своєрідна

бінарна семантична опозиція *свій – чужий*. При цьому семантика чужого закладена імпліцитно – в іменнику *зайди*, а також у заклику *провести зайд геть* з України.

Продовження теми національної самосвідомості наявне в рядках: «*Яке сумне це слово – Україна: / У ньому вітру плач, / журавлиний квил, / І дзвін кайданів, німота могил / І сльози вдів. Столітня руїна. // Яке суворе слово – Україна... // Яке тривожне слово – Україна... // Яке велике слово – Україна*» [7, с. 25]. Бачимо, що Україна зіставна в майстра слова із смутком, суворістю, тривожністю, однак усе ж таки Батьківщина в мовомисленні Ю.М. Мушкетика є великою країною, яка гідно пройшла всі випробування й стала незалежною.

Стилістичну фігуру кільця використано й у рядках «*Жайвір, хоч і той самий, / Мало їх, жайворів*» [7, с. 38]. І знову спостерігаємо мотив українськості, однак цей мотив використано імпліцитно – за допомогою образу жайвора як традиційної української птахи. Числівник *мало*, ужитий стосовно жайворів, покликаний лише підкреслити той факт, що справжніх патріотів дуже мало.

Фігура кільця поглиблює проблематику вірша, а в поєднанні з анафорою робить поезію більш напруженою: «*Спи, малий, це зоряний тил / Не окропив твою голівку. / Це твоя персональна справа / Рoste зеленим дубом, / Це твоя дівчина проковзує лукавим усміхом... // Це твій автомат чорною думкою зблискує / У голові винахідника. / Це тільки роблять проби ґрунту... // Спи, малий*» [7, с. 43].

Ю.М. Мушкетик апелює до астрофізичних знань, розмірковуючи про свою кохану: «*Я бачу тебе, / Як ми бачим далекі галактики. / Світло від них ліне мільярди років. / Ми бачимо їх такими, / Якими вони були колись, / Нині вони не такі, / Може, їх зовсім немає. / Ми ніколи не побачимо сучасних зір. / ...Я теж бачу тебе / Лише молодою. / Я хочу бачити тебе тільки молодою. / ...Ти подзвонила, але я не захотів / Зустрітися з тобою. / Я хочу бачити тебе тільки молодою. / Нащо мені знати, яка ти нині? / Те знання мені не потрібне. / Нащо мені бачити, / як колишня зоря / Перегоріла в попіл? / Нащо!*» [7, с. 80]. Світло, яке йде до Землі від зірок, вказує нам їхнє минуле. Людство розглядає далекі космічні об'єкти, відстань до яких сягає десятків, сотень, а то й тисяч, мільйонів світових років. Ми можемо розглядати зірку, яка на цей час, можливо, уже давно згасла, але світло від неї лише тільки зараз досягло нашої планети. Ю.М. Мушкетик порівнює кохану із зорею, а молодість зіставляє із світлом. Повтори, наявні у творі, надають поезії більшої емоційності та експресивності. Знак оклику наприкінці замість знаку питання покликаний підкреслити впевненість ліричного героя у своїй правоті – кохана для нього назавжди залишиться молодою й красивою.

У поетичній скарбниці Ю.М. Мушкетика можна натрапити й на тавтологічні повтори: «*У мої тривожні сни, / Ти зорею зазоріла / З голубої вишини*» [7, с. 96], «*Їх стріляють кулями, / Їх стріляли стрілами*» [7, с. 85].

Трапляється й градація: «*Слова солоні, круті, закличні...*» [7, с. 92], «*Помирає село, відходить у вічність / З вербами, з левадами, з волами / Перистими, моругими, сивими*» [7, с. 30], «*А за цією колоною – колона підшов / Від чобіт кирзових, / Ялових, / Хромових, / Жіночих черевиків, / Дитячих сандаликів, / Калощі, / Гамаші, / Халявки – / Також рядами по шість пар, / Ідуть та йдуть*» [7, с. 27], «*Дві білі берези / Одна від одної одсахнулися, / Одсахнулися, / Розсахнулися*» [7, с. 116], «*Видихали, випалили, з'їли, / Берег сплюндрували і ріку, / Атомний штур-*

нак у Землю вбили» [7, с. 49], «*Крутиться, крутиться колесо – / Жорна, зарба, тарантас – / Вивезло кругле колесо / До чорної прірви нас*» [7, с. 54], «*Все, що stolочено, спалено, збито, / Мусить зерном повернутися знов*» [7, с. 46].

Для інтонаційного стикування різних рядків вірша та посилення змісту й звучання Ю.М. Мушкетик послуговується експресивними можливостями *епаналепсису* – композиційної фігури, «що утворюється повторенням у наступному віршовому рядку, переважно на його початку, слів, фраз або їх частин, якими закінчувався попередній рядок» [5, с. 232]. Читаймо: «*Жайвір – він завжди вічний, / Вічний він і той самий, / Що його дід мій і батько / Чули в небі свому*» [7, с. 38], «*Люди стояли, неначе білі стовпці, / Білі стовпці стояли і радилися, що їм робити*» [7, с. 11], «*Сказати б! – ідуть у Вічність... / Вічність? Святотатство...*» [7, с. 27].

Ще однією зі стилістичних фігур, на які можна натрапити в поетичній збірці Ю.М. Мушкетика, є анклаза, тобто повторення, скандування, певних одиниць мовлення: «*Все сподіваємось, що спинимо, – / А кривда йде! А кривда йде*» [7, с. 21]. Така настанова надає рядкам більш емоційного звучання. Автор використовує спочатку риторичний оклик у межах анклази, прагнучи тим самим привернути увагу реципієнта, а далі завершує вірш розповідним реченням, уже без знаку оклику, тобто лише приречено констатуючи факт настання неправди.

Висновки. Таким чином, лексичні повтори виконують не тільки організаційну функцію у творах Ю.М. Мушкетика, а й слугують тими елементами, що імплементують авторські інтенції, дають змогу глибше проникнути в зміст поезії. Письменник майстерно використовує семантико-стилістичні можливості анафори, епіфори, хіазму, кільця, епаналепсису та інших фігур задля привернення уваги до проблем формування базових духовних цінностей, національної самосвідомості, до пізнання самого себе.

Серед перспектив дослідження визначаємо можливість вивчення функцій лексичних повторів у прозових творах Ю.М. Мушкетика та його публіцистиці.

Література:

1. Горбач Н.В. Історична проза Юрія Мушкетика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Запоріжжя, 2002. 19 с.
2. Дзюба І.Ф. Сумлінність художнього досвіду. *Радянське літературознавство*. 1965. № 1. С. 3–16.
3. Жулинський М.Г. Вірив: світ безсмертний : [спогади про Юрія Мушкетика]. *Слово Просвіти*. 2019. 13–19 черв. (№ 24). С. 10–11.
4. Ковальчук В.М., Ющшин В.М. Семантичні особливості валентно зумовлених предикатами дії, процесу та стану об'єктних синтаксем (на матеріалі роману Ю. Мушкетика «Яса»). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. 2019. № 11. С. 57–61.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
6. Мішеніна Т.М. Лінгвокогнітивна інтерпретація художньої творчості митця (на прикладі творів Юрія Мушкетика «Старий у задумі» і «Сльоза Офелії»). *Філологічні студії Наукового вісника Криворізького державного педагогічного університету*. 2016. Вип. 14. С. 246–260.
7. Мушкетик Ю.М. Чорний вершник: Поезії. Київ : Укр. письменник, 1992. 126 с.
8. Павлюк Н.Л. Історична проза Ю. Мушкетика: онтологічно-гносеологічний та аксіологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Одеса, 2016. 16 с.
9. Ромас Л.М. Художнє осмислення національної самосвідомості в історичній прозі Юрія Мушкетика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Дніпропетровськ, 2006. 18 с.

10. Русанівський В.М. Знайдене слово (Про мову творів Ю. Мушкетика). *Мовознавство*. 2000. № 4/5. С. 4–7.
11. Слабошпицкий М.Ф. Писатель и его герои: О творческом пути Ю. Мушкетика. *Радуга*. 1979. № 4. С. 171–174.
12. Федоровська Л.К. Романи Юрія Мушкетика: літ.-крит. нарис. Київ : Рад. письменник, 1982. 203 с.

Іліна О. Lexical repetition as a semantic and stylistic dominant in the collection of poems by Yu.M. Mushketyk “The Black Horseman”

Summary. The syntactic organization of sentences should be considered as an integral part of the artistic palette of any work, and poetic syntax is closely related not only to the poetic size, but also to the artistic images and the idea which is realized in them. The article is devoted to the consideration of such a phenomenon as lexical repetition on the example of the poetic collection by the famous Ukrainian writer Yu.M. Mushketyk “The Black Horseman”. This writer belongs to the artists of philosophical depth. The search for answers to the so-called “eternal” questions is the leitmotif of his entire artistic heritage. Understanding the world, the place and role of man in it, the importance of history for each individual,

the ability to make the right choice – these are just a small list of issues that the artist raises in his works. Among the general features of the poetic individual style of Yu.M. Mushketyk we should definitely notice the lexical repetitions of various kinds. The structure, forms of repetition expression are analyzed in the work, its stylistic function is determined, the specifics of functioning of stylistic figures are described, among which anaphora, epiphora, chiasm, ring and others are dominant in Yu.M. Mushketyk’s work. Definitions of these terms are given. A great attention is paid to the stylistic effect of repetitions, as well as their semantic function is outlined; it was found that different stylistic figures are important elements of poetry, which provide it with the appropriate intonation and depth of sound. In some cases, repetitions are designed to emphasize the expressive and semantic nuances of the work of art, thus performing a special function of speech intensification, transmitting rhythmic melodies and acting as a linguistic and stylistic means of expressing the author’s intentions. In many poems by Yu.M. Mushketyk stylistic figures are used to convey the idea of spiritual values: whether universal, universal, national, or personal.

Key words: lexical repetition, stylistic figure, ring, chiasm, anaphora, epiphora, individual style.